

Uralilaisten kielten käsikirja vihdoin ilmestynyt

The Uralic languages: description, history and foreign influences. Edited by DENIS SINOR. Handbuch der Orientalistik 8: Handbook of Uralic studies 1; Leiden: E. J. Brill, 1988. 841 s.

Jos väitän, että kauan kaivattu uralilaisten kielten käsikirja oli minulle pelkääntään pettymys, liioittelun, mutta en tunnustavasti. The Uralic languages -julkaisu vilisee virheitä ja puutteita, epätasaisuutta ja epätarkkuutta. Virheet ja epätasaisuus ovat suurimmaksi osaksi kirjan toimituksen aikaansaannosta: Sinor ei kaikesta päättäen ole uralilaisen kielen tutkimuksen parhaita asiantuntijoita. Useimmat artikkelit ovat sinänsä korkeatasoisia, mutta sisällöltään tunnettujen oppikirjojen niukkasisältöisiä tiivistelmiä ja siksi jotenkin tarkoituksettomia. Kirkkaita valopilkkujakin on artikkelien joukossa, parhaasta päästä Hontin ja Szathmárin ugrilaisten kielten synkroniaa koskevat artikkelit, Sammalahden uralilaisten kielten historiallinen fonologia ja Róna-Tasin turkkilaiskontaktien kuvaus.

Kriittisyyteeni vaikuttaa olennaisesti myös kirjan perin pitkä toimitusaika. Kirjallisuusluetteloiden perusteella voi päätellä, että useimpien artikkelien teksti on ollut valmiina jo 1980-luvun alussa. Sinor on toiveikas sen suhteen, että viipyminen ei heikentäisi teoksen arvoa: hänen mukaansa uralilaisen tieteen myllyt jauhavat hitaasti. Itse asiassa tieteenalamme myllyjen rattaat ovat pyörineet

vinhasti kuluneella vuosikymmenellä. Erityisesti samojedikielten tutkimus on edennyt niin rivakasti, että alaa koskeva tietämys on merkittävästi laajentunut, eikä muidenkaan uralilaisten kieliryhmien ja kielten tutkimuksen edistymistä pidä vähätellä.

Yleissilmäys teoksen painoasuun ja sen terminologisiin ja notationalisiin ratkaisuihin antaa ehkä painavimman pettymyksen tunteen. Painovirheitä on niin lukuisasti, että niitä ei voi ajatellaakaan luettelevansa. Toimitus on myös ymmärtämättömyydessään päästänyt käsikirjoituksissa käytetyt tarkemerkkien tilapäiskorvikkeet suoraan kirjaan, vaikka kirjapaino olisi hyvin kyennyt kirjoittajien tarkoittamaan painoasuun. Tämöiset seikat antavat kaikkea muuta kuin viimeistellyn vaikutelman.

Kelvoton ratkaisu on ollut vanhojen (lue: vanhentuneiden) etnonymien ja kielten nimitysten käyttö. Sinorin järjely (s. IX) on seuraavanlainen: miksi »tšeremissejä» pitäisi kutsua mareiksi (Sinorilla lainausmerkit ovat jälkimmäisen nimityksen ympärillä), kun kerran kukaan tervejärkinen ei käyttäisi englanninkielisessä tekstissä saksalaisesta nimitystä »Deutsch» ja suomalaisesta »suomalainen»? Sinorin mukaan ainoa uusia (lue: nykyisiä) nimityksiä puoltava seikka on se, että ne ovat kyseisten kansojen itsensä käyttämiä. Tämä sinänsä osittain paikkansa pitämätön käsitys tietysti puoltaa vahvasti uusia nimityksiä. Olennaisempaa olisi huomata, että vanhentuneet nimitykset ovat kyseisille kansoille peräti outoja ja jopa loukkaavia, vailla omaehtoista perinnettä, kun taas

Kirjallisuutta

saksalaiset ovat vanhastaan totuneet olemaan englanniksi »Germans» ja suomalaiset »Finns». Ratkaisevan punnuksen uusien nimitysten vaakakuppiin antaa kuitenkin niiden johdonmukainen käyttö siinä valtakunnassa, jossa lähes kaikki asianosaiset kansat elävät. Venäjän federaation kielissä, muiden muassa venäjässä, vallitsevan käytännön tulee olla ensisijainen peruste Venäjän federaation kansoja ja kieliä koskevalle kansainväliselle terminologialle. Tätä on syytä kovasti painottaa, koska monet suomalaiset edelleen harhautuvat pitämään vanhentuneita nimityksiä jotenkin arvokkaampina ja tutkimusperinteen kultaamina. Tutkimus on kuitenkin sidoksissa paitsi perinteeseen myös nykyisyyteen.

Kun silmä oppii hyppäämään mainitunlaisten teknisten seikkojen ylitse, pettymys lientyy. Paria poikkeusta lukuun ottamatta kirjoittajat ovat erityisalojensa parhaita asiantuntijoita. Se, mikä mieltä yhäti jää karvastelemaan, on kielten saaman huomion epäsuhta. Epäsuhdasta voi puhua siinäkin mielessä, että kirjan toimituksen ja kirjoittajien näkemys siitä, miten uralilainen kielikunta kieliin jakaantuu, on ilmeisen pätemätön.

Uralilaiden kielten luokittelun pohjana on kirjassa perinteinen binaarinen sukupuumalli, vaikka itse sukupuuta graafisena esityksenä ei esitetäkään. Sen sijaan lainataan unkarilaisista lähteistä ympyräksi kuvattu binaarinen sukupuuta sekä aalto- ja isoglossimalleiksi naamioituja saman ajatuksen sovelluksia (s. XIV–XVI); erityisenä heikkoutena näissä piirroksissa on saamen ympyröiminen katkoviivalla sen alkeellisen hahakäsitykseen perustuvan näkemyksen johdosta, jota unkarilaiset sitkeästi pitävät yllä saamen puhujien »ei-uralilaisesta» alkuperästä. Binaarinen malli merkitsee ns. välikantakielten olettamista. Eniten välikantakieliä oletetaan uralilaisen kantakielen ja kantasaamen tai -suomen välille, peräti neljä: suomalais-ugrilainen, suomalais-permiläinen, suomalais-volgalainen ja suomalais-saame-

lainen (»varhaiskantasuomi»). Jotta välikantakielten oletamisessa olisi mieltä, niiden pitäisi rekonstruktioitasoina erota havaittavasti edeltävistä ja seuraavista kantakielistä. Näin ei kuitenkaan ole asian laita: Sammallahden (s. 486, 490) pyrkimykset rekonstruoida edes joitakin harvoja »suomalais-ugrilaisia» äänne- muutoksia eivät vakuuta (ks. alla). Eri-tyisen jyrkästi on kiistettävä samojedikielten erottuminen täysin omaksi päähaarakseen uralilaiden kielten joukossa, mistä Sinorin mielestä muka vallitsee pettämätön yksimielisyys (s. XVII). Itse asiassa samojedilainen ryhmä on aivan tasavertainen uralilaisen kielikunnan haara, kuten saamelainen, itämerensuomalainen, mordvalainen, marilainen, permiläinen ja (mahdollisesti) ugrilainen ryhmä.

Kirjan dispositio seuraakin pitkälti edellä esitettyä ryhmittelyä. Samojedikielten otaksuttu erityisasema heijastuu siinä, että ne esitellään ryhmistä ensimmäisenä, kun järjestys muutoin etenee johdonmukaisesti kielten puhuma-alueen mukaan lännestä itään (synkroniaosastossa mari epäjohdonmukaisesti edeltää mordvaa). Artikkeleiden kannalta enemmän huomiota ansaitseekin kysymys siitä, mikä on kielijako kunkin ryhmän sisällä. Tähän palataan alla kielten synkronian kuvausta tarkasteltaessa.

The Uralic languages -kirja sisältää paitsi esipuheen, johdannon ja hakemistot yhteensä 29 kirjoitusta. Kirjoittajia on 24, joista Unkarista on 14, Suomesta kuusi ja muualta neljä; Neuvostoliiton ja sen miehittämien maiden kansalaisia ei ole kirjoittajien joukossa ainuttakaan. Kirjoitukset jakaantuvat neljiä, (i) nykykielten kuvauksiin, (ii) katsauksiin kunkin kielen tai kieliryhmän historiaan, (iii) vertailevaan kielioppiin sekä (iv) kielikontaktien tarkasteluun.

Synkroniaa

Samojedin kuvauksen on kirjoittanut PÉTER HAJDÚ (s. 3–40). Kuvaus on sekä pahasti vanhentunut että monin tavoin

puutteellinen. Kahta samojedikieltä, kamassia ja matoria, ei mainita edes nimeltä, saati että niistä esitettäisiin mitään tietoja — viitataan vain hämäästi ns. sajaninsamojedeihin. Muista neljästä kielestä esitetään omat alalukunsa. Nenetsin kuvaus saa osakseen teoksen raameissa tyydyttävät 17 sivua, mutta enetsistä, nganasanista ja selkupista on parin sivun mittaisten poimintojen katsottu riittävän. Vain nenetsistä voi saada jonkinlaisen yleiskuvan, joten sitä koskevaan alalukuun on tässä arvioinnissakin keskityttävä. Hajdún esitys on tiivistelmä hänen krestomatiansa (Hajdú 1968) nenetsin osuudesta. Alkuperäisteoksen virheet ovat edelleen mukana. Ensinnäkin fonologinen kuvaus on monin kohdin virheellinen (ks. esim. Janhunen 1984, Salminen 1990). Nenetsin mitä monitahoisimman morfofonologian Hajdú jättää parin lauseen varaan. Morfologian kuvauksen perusteella voi sanoa, että morfofonologian laiminlyöminen on ehkä onneksi, sillä foneemianalyysin virheet kostautuvat morfologistenkin ilmiöiden kuvauksessa. Karkea morfologian kuvauksen virhe on predestinatiivisen deklinaation tunnuksen samastaminen 3. persoonan possessiivisuffiksiin (s. 12): kyseiset suffiksit ovat itse asiassa eriasuiset, perusmuodoissaan /tə/ vs. /ta/, ja historiallisestikin varmaan aivan erilähtöiset (ks. Janhunen 1989; vrt. Künnap 1987). Toinen perusluonteinen virhe koskee finaaligerundin («finaali-infinitiivin») tunnussuffiksia (s. 16), jolla Hajdún mukaan on kaksi varianttia: todellisuudessa ensiksi mainittu variantti on imperfektiivisen infinitiivin datiiivin suffiksikombinaatio ja toisessakin variantissa eli finaaligerundin oikeassa suffiksissa on väärä vokaali (po. /ə/ eikä */a/). Nenetsin adjektiiveista todetaan (s. 18–19), että raja niiden ja substantiivien välillä ei ole niin tarkka kuin »eurooppalaisissa kielissä», mitä näillä tarkoitettaneenkin. Nenetsissä ei tosiaankaan ole morfologista adjektiivien sanaluokkaa, mutta tähän on yleisurallista. Edelleen on pätemätön väite, että

useimmat substantiivit esiintyvät usein adjektiivisessa funktiossa: tarkoitettussa tapauksessa ovat kyseessä yhdyssanat eivätkä nominilausekkeet. Vielä mainitakoon kielteisten nominilauseiden kuvauksessa (s. 14) esitetty näkemys, että apuverbin konnegatiivi esiintyisi lauseessa fakultatiivisesti: nenetsit ovat kuitenkin ilmeisen yksimielisiä apuverbittömien lauseiden epäkieliopillisuudesta.

MIKKO KORHOSEN kirjoittamassa saamen kuvauksessa (s. 41–57) huomiota kiinnittää ensiksi se perin vanhakantainen näkemys, että saame olisi yksi kieli, yhdeksine päämurteineen. Päämurteiksi nimitettyjä kielimuotoja on kyllä syytä pitää kielinä. Mukaan täytyy muistaa ottaa myös kymmenes saamelaiskieli, viime vuosisadalla sammunut keminsaame, sillä ei sukupuutto mitenkään vähennä kielen tieteellistä arvoa ja merkitystä; huomattakoon, että Sammallahtikin ignoroi keminsaamen (s. 521), vaikka toisaalta kirjaa joukon kuolleita samojedilaisia idiomeja (s. 494). Korhosen kirjoitukseen keminsaamen unohtuminen ei vaikuta vähääkään, sillä kuvauksen kohteena on vain yksi saamelaiskieli, pohjoissaame. Ratkaisu on tietysti ollut ainoa mahdollinen toimituksen saneleman kirjoitusten määrämitan tähden, mutta on surullista, että uralilaisten kielten käsikirjan lukija ei saa tietää mitään monin tavoin kiintoisista muista saamelaiskielistä, kuten eteläsaamesta ja koltasta. Korhosen asiantunteva kuvaus pohjoissaamen kieliopista on pelkästään iloista luettavaa.

Itämerensuomalaiset kielet esittelee AIMO TURUNEN (s. 58–83). Tätä kirjoitusta ei juuri voi verrata muihin, sillä kyseessä ei ole varsinainen kielten kuvaus. Siinä kajotaan myös useasti kielihistoriaan, vaikka itämerensuomalaisten kielten historiasta on oma lukunsa. Itämerensuomen kielijako on »suomalainen», mikä merkitsee kielen statuksen kiistämistä inkeroiselta ja lyydiltä; tämmöisestä suomalaisuudesta olisi ainakin synkronisessa katsannossa paras luopua. Itse esitykseen kielijaolla ei ole ollut

Kirjallisuutta

vaikutusta, sillä kieliksi tunnustetuista kielimuodoista ei esitetä kuin muutamia hajatietoja kustakin.

Marin kuvauksen on kirjoittanut ALHO ALHONIEMI (s. 84–95). Kuten sivumäärästä havaitaan, kuvaus on varsin tiivis. Se sisältääkin todellisen rautaisannoksen tietoa marin kielestä ja täyttää hyvin paikkansa uralilaisten kielten käsikirjassa. Lyhytkin selvitys marin syntaksista olisi tosin ollut paikallaan. Joka tapauksessa lukija jää toivomaan samanlaista esitystä jokaisesta samojedilaisesta, saamelaisesta ja itämerensuomalaisesta kielestä!

ALO RAUN on vastuussa mordvalaisten kielten osuudesta (s. 96–110). Hän pitää erzää ja mokšaa yhtenä »mordvan kielenä», mutta esittää onneksi joka tilanteessa rinnan sekä erzän että mokšan aineiston. Tämä johtaa tiettyyn esitystekniseen kömpelyyteen, kuten esimerkiksi sivun 106 verbintaivutusta koskevassa taulukossa, mutta kaikkiaan jälki on kelvollista, niukka-antista kylläkin.

Permiläiset kielet ovat saaneet omat artikkelinsa kumpainenkin, mikä on epäjohdonmukaista, kun monet paljon jyrkemmin eroavat kielet on ahdettu yhteen kirjoitukseen. Permiläisten kielten kannalta on tietysti hyvä näin, sillä KÁROLY RÉDEI komista (s. 111–130) ja SÁNDOR CSÚCS udmurtista (s. 131–146) ovat saaneet aikaan aivan lukukelpoiset ja tiiviit yhteenvedot.

Kaikista ugrilaisistakin kielistä on oma artikkelinsa, ei kylläkään toimituksen vaan mansin ja hantin artikkelien kirjoittajan LÁSZLÓ HONTIN ansiosta. Sekä mansista (s. 147–171) että hantista (s. 172–196) esitellään aluksi tiiviisti murteiden ominaisuuksia ja sitten keskitytään yhden murteen kuvaukseen: mansista on valittu läntinen Pelymkan ja hantista itäinen Surgutin murre. Valitsemalla kohteeksi toistaiseksi vähiten kuvatun länsimansin Honti tekee kiitettävän poikkeuksen kirjoittajien yleisestä linjasta, jonka mukaan keskitytään ennestäänkin hyvin tunnetun aineiston keräämiseen. Vielä parempi olisi tietysti ol-

lut, jos Hontille olisi suotu tilaa kuvata kaikki mansin neljä ja hantin kolme päämurretta yhtä taidokkaasti.

Unkaria koskeva ISTVÁN SZATHMÁRIN kirjoittama katsaus (s. 197–216) on omiaan vahvistamaan sitä vaikutelmaa, että ugrilaisia kieliä käsittelevä osuus on osaston parasta antia: jopa varsinaista ranskan taitoa vailla oleva pysyy hyvin mukana johdonmukaisesti etenevässä esityksessä.

Diakroniaa

Samojedien kielihistoriasta vastaa TIBOR MIKOLA (s. 219–263). Sama nykysamojedien fonologian puutteellinen tuntemus, joka vaivasi Hajdún synkronian kuvausta, jättää Mikolan äännehistorian osin virheelliseksi, ja tämä heijastuu morfologiankin osuuteen. Vaikka Mikola siteeraa Janhusen (1977) rekonstruoimaa kantasamojedien foneemiparadigmaa, hän ei esimerkiksi kykene erottamaan suffikseissa taajaan esiintyviä redusoitunutta vokaalia ja täysvokaali-*a*:ta toisistaan (esim. s. 237). Sekä fonologian että morfologian jaksossa on kyllä johdonmukainen dispositio ja runsas sisältö – vajaassa vuosikymmenessä tosin jo paikoin vanhentunut.

Saamen kielihistorian (s. 264–287) kirjoittajaksi tuskin voitiin ketään muuta ajatella kuin MIKKO KORHOSTA: hän onkin ainoa kieliryhmänsä sekä synkronian että diakronian kuvaaja. Esitys on reilun kahdenkymmenen sivun mittaiseksi todella runsassisältöinen ja, kuten odottaa sopii, perusteellisen pätevä. Silti olisi varmasti hyvä, jos myös itse perusteos (Korhonen 1981) voitaisiin julkaista englanniksi.

SEPPO SUHONEN esittelee itämerensuomen historiaa (s. 288–313) niin kattavasti kuin paljon tutkitusta alasta voi sivumäärän rajoihin mahduttaa. Kielijako on kuten Turusellakin, toisin sanoen inkeroinen ja lyydi ovat jääneet vaille itenäisen kielen asemaa. Ne mainitaan murteina, mutta niitä ei kuitenkaan ole luettu minkään kieleksi tunnustetun kie-

limuodon alaisiksi. Tästä on se ikävä seuraus, että nämä kaksi kielimuotoa jäävät artikkelin johdannossa unohtuksiin: niistä ei saada tietää samoja asioita kuin muista itämerensuomalaisista kielimuodoista. Äännehistoriassa käsitellään ensin lyhyesti kantasuomen aikaisia ääntenmuutoksia, ja itämerensuomalaisten kielten erilliskehittymät esitellään systemaattisesti sen jälkeen. Muotohistorian osuus on tilanahtauden sanelemana morfologisten ainesten historian tarkastelua: muotojärjestelmiin ei puututa. Sanastosta on myös parin kappaleen mittainen jakso, josta käyvät ilmi lainasanojen saantisuunnat. Lauseke- ja lause-tason muutoksiin ei kajota, mikä hie-man oudoksuttaa, koskapa kantasuomi koki paljon myös syntaktisia, »indoeurooppalaistavia» muutoksia.

Kirjan dispositioon on jäänyt semmoinenkin muinaismuisto kuin »volgan-suomalaisten kielten historia». Kirjoittaja GÁBOR BEREZKI käyttää kiitettävästi kaksi ensimmäistä sivua (s. 314–315) sen osoittamiseen, miksi mitään volgalaista kieliryhmää ei suotta pidä olettaa. Mordvaa (s. 316–331) ja maria (s. 331–350) hän käsitteleeikin sitten aivan erikseen. Äännehistoriat etenevät kauliin descendentesesti äännettäin, muotohistoriat yhtä perinteisesti kategorioitain, tuloksena johdonmukainen ja selkeä esitys.

Järkevä ratkaisu on ilman muuta ollut permiläisten kielten sisällyttäminen samaan historialliseen katsaukseen (s. 351–394). Kantapermi on hyvin peruste-in oletettu ja pitkälle rekonstruoitu kielimuoto, josta permiläiset nykykielet eivät ole ehtineet suuresti loitota. Artikkelien kirjoittaja KÁROLY RÉDEI on alan johtavia tuntijoita, ja tulos on — kuten Bereczkin — onnistunut. Erityisen ansiokkaana Rédein tuotoksessa on selkeä strukturalistinen ote: sekä äänneet että muotokategoriat nähdään ja myös osataan esittää järjestelminä. Rédei pysyy otteensa avulla jäsentämään suuren tietomäärän niin, että kokonaiskuvan muodostaminen käy lukijalle helpom-

maksi. Sisällöltään Rédein kirjoitus edustaa ns. perinteisiä näkemyksiä: val-lankin vokaalihistorian osuus kannattaa lukea vertaillen sitä Sammallahden uralilaista — etenkin permiläistä — äännehistoriaa uudistavaan kirjoitukseen (erityisesti s. 522–534).

Obinugrilaisten kielten historiaa puolestaan on vaikea saada asianmukaisesti käsiteltyä yhdessä luvussa. BÉLA KÁLMÁN on päätenyt esseemäiseen yleiskatsaukseen (s. 395–412), jonka aluksi hän käsittelee myös unkarin ja obinugrin suhdetta eli oletetun ugrilaisen kieliryhmän historiaa yleensä. Kálmán toteaa, että ugrilaisen kantakielen olemassaolosta ei äännehistoriallista näyttöä juuri ole: yhteistä sanastoa on kyllä runsaasti, ja sanastoon ugrilaisen kieliyhteyden puolustajat vetoavatkin. Ugrilaisen kantakielen osalta Kálmán on melko avoimen kriittinen, mutta obinugrilaisen kieliryhmän pätevyydestä hän esittää vain varsin verhotun epäilyn. Hän luettelee ensin suuren joukon mansin ja hantin yhteisiä ominaisuuksia, mutta mainitsee sitten, että hämmästyttävän monet niiden perussanoista eivät kuulu etymologisesti yhteen. Itse asiassa yhteisten ominaisuuksien luettelostakaan ei tapaa obinugrilaisen kieliyhteyden olettamiseen oikeuttavia seikkoja: ominaisuudet joko ovat yhteisuralilaisia tai rajoittuvat — kielirajan tosin leikaten — vain osaan obinugrilaista kielialuetta. Ilmiöiden areaalinen tarkastelu olisikin varmaan koitunut hedelmällisemmäksi kuin pitäytymisen todennäköisesti pätemättömässä geneettisessä näkökulmassa. Fonologian (Kálmánin »fonetiikan») osalta esitystä hajottaa, paitsi kahden kielen, myös kahden tutkijan, Steinitzin ja Hontin, keskenään ristiriitaisten kantojen rinnakkainen esittely. Tätäkin jaksoa on hyvä saada verrata Sammallahden esitykseen (erityisesti s. 500–513). Obinugrilaisten kielten morfologian ja syntaksin Kálmán saa mahtumaan vajaa-seen kahteen sivuun, eikä sanastoakaan voida esitellä sen laajemmin. Mitä monimuotoisin kielialue saa siis tyytyä pe-

rin suppeaan ja puutteelliseen yhteenve-
toon.

SAMU IMREN unkarin kielihistoria (s. 413–447) on sivuissa mitaten laajimpia, mutta sisällöltään köyhimpiä panoksia uralilaisten kielten käsikirjaan. Imre nimittäin käsittelee vain unkarin kielen uusinta historiaa: uralilaiselta kannalta tähdellisimmät kielihistorian vaiheet on siten rajattu pois. Tämän vuosituhannen asioista, esimerkiksi kielenuudistuksesta ja kielenmuistomerkkien murretaustasta, saadaan turhankin pikkupiirteistä ker-
rontaa. Ei niin, ettei Imren kirjoitus si-
nänsä olisi kiinnostava. Se vain ei ko-
vinkaan hyvin vastaa otsikkoaan. Viita-
taanpa taas Sammallahteen (s. 513–520
samassa teoksessa).

Vertailua

Osaston nimeltä »Comparative Uralic linguistics» aloittaa hämmäntävästi BER-
NARD COMRIEN uralilaisten kielten typo-
logiaa käsittelevä artikkeli (s. 451–477).
Tämmöinen yleisluonteinen kielikunnan
esittely, jossa vertailevasta kieliopista ei
ole tietoaakaan, olisi ollut järkevintä aset-
taa nykykielten tarkastelun johdantolu-
vuksi. Comrien epäkiitollinen tehtävä on
ollut ahtaa olennainen typologinen tie-
tous vajaan kolmeen kymmeneen si-
vuun. Pakostakin käsittely jää perin pin-
tapuoliseksi, mutta aikaansaannos on
sujuva essee – mikä vaikutelma syntyy
varmaan siitä, että Comrie on kirjoitta-
jista ainoa äidinkielellään julkaistava.
Uutuuden viehätystä esseen lukeminen ei
kuitenkaan saa aikaan, sillä sen sisällys
on pitkälti sama kuin Comrien aiemman
julkaisun (Comrie 1981) uralilaisia kieliä
koskeva luku (s. 92–141). Huomiota
herättää Comrien käyttämä lähteistö:
esimerkiksi liivin aineisto on peräisin
Sjögrenin (1861) kieliopista – kertoisiko
tämä sitten enemmän itämerensuomalai-
sesta kielioppiperinteestä, siis sen puut-
teesta.

PEKKA SAMMALLAHDEN uralilaisten
kielten historiallinen fonologia (s. 478–
554) on kirjan parasta luettavaa. Erityi-

sesti ugrilaisen ja permiläisen äännehis-
torian alalla esitys aukoo tutkimukselle
uudet urat, joskin pysyviin tuloksiin on
vielä matkaa, minkä myös tekijä itse
myöntää (s. 486). Artikkelin on kirjan
ylivoimaisesti pisin, laajuudeltaan lähes
monografian veroinen: 77-sivuiseksikin
se on saatu vain tiiviin taiton avulla. Sen
ruotimiseen pitäisi paneutua oikein kun-
nolla, mutta tässä on tyydyttävä muu-
tamien hajahuomioiden esittämiseen.
Keskustelu asian tiimoilta toivottavasti
jatkuu ja tiivistyy.

Kielteisimpänä seikkana on pidettävä
orjallista pitäytymistä vanhentuneeseen
ns. binaariseen sukupuumalliin (vrt. yllä).
Janhusta (1981) seuraten Sammallahti
esittää välikantakielisiä (»suomalais-ugri-
laisia» ja »suomalais-permiläisiä») ään-
teenmuutoksia (s. 486–487, 490–492,
522–524). Näitä on kuitenkin esittää
vain harvoin, ja niihinkin on suhtaudut-
tava varauksellisesti. – Vähäpätöisenä
seikkana voi mainita Janhusen aloitta-
man turhanaikaisen tavan merkitä kan-
takielen *a-foneemia *ä:lla. Sammallaht-
en olisi suonut luopuvan tästä omalaa-
tuisuudesta.

Erityisen kunnioitettava urakka on ol-
lut etymologisen sanalistan (s. 536–554)
laadinta. Se on binaarisen mallin mu-
kaan jaettu kolmiksi, uralilaiseen, suoma-
lais-ugrilaiseen ja suomalais-permiläiseen
listaan. Ensi miettimältä uralilaisten
etymologioiden vähäisyys (123 kappalet-
ta) suomalais-ugrilaisiin (267 kappaletta)
verrattuna tuntuisi antavan tukea suo-
malais-ugrilaiselle välikantakielelle. Tä-
mä ajatus on kuitenkin paitsi lievennet-
tävässä myös kumottavissa. Kumoami-
seen riittää itse asiassa sen seikan tun-
nustaminen, että sanaston uudistumis-
tahti vaihtelee kielittäin ja aikakausi-
tain: kantasamojedissa voidaan kaikin
mokomin olettaa monien uralilaisten sa-
nojen kadonneen – ja binaarisessa mal-
lissahan tämä riittää tekemään näistä
sanoista »suomalais-ugrilaisia». Huo-
mattakoon, että Sammallahteen 123
»uralilaisesta» sanasta peräti 32:lta
(26 %) puuttuu ugrilainen vastine koko-

naan, joten samojedi ei ole kielikunnan ainoa perussanastoltaan suuresti uudistunut haara. Suomalais-permiläistä kantakieltä vastaan puolestaan puhuu se, että mainituista 123 sanasta vain neljällä ei ole suomalais-permiläistä vastinetta (siis vain 87 sanaa tavataan sekä samojedilaisissa että ugrilaisissa että »suomalais-permiläisissä» kielissä: sanaston muuttuminen on kielten luokittelukriteeri, sanaston säilyminen ei. Samojedilaisesta haarasta saatavaa poikkeuksellista vaikutelmaa voidaan myös lieventää sen perusteella, että uralilaiseen ja suomalais-ugrilaiseen sanalistaan pääsyn kriteerit ovat kahdesta syystä erilaiset. Binaarissa mallissahan uralilaisuuden kriteerinä on sanan esiintyminen vähintään yhdessä samojedikielessä ja vähintään yhdessä muussa uralilaisessa kielessä, ja suomalais-ugrilaisuuden kriteerinä vastaavasti esiintyminen ugrilaisessa kielessä ja jossakin muualla.

Samojedilaiset kielet ovat kuitenkin keskenään läheisempiä sukukieliä kuin ugrilaiset, joten sanaston uudistuminen on niissä ehtinyt pidemmälle kuin ugrilaisissa kielissä, joissa »uralilainen» sana on useinkin reliktinomaisesti jäljellä vain yhdessä kielessä. On myös huomattava, että uralilaisen etymologian hyväksymiseen vaaditaan enemmän kuin suomalais-ugrilaisen: samojedilaisien kielten äännehistoria on paremmin tunnettu kuin ugrilaisien, mikä johtaa herkemmin hylkäämään potentiaalisen etymologian, vallankin kun uralilaisen etymologian hyväksyttävyytensä on Janhusen (1981) takia äärimmäisen korkealla. Jos suomalais-ugrilaisia etymologioita hyväksyttäisiin vastaavin perustein, niitä olisi ehkä huomattavastikin vähemmän.

Vielä on syytä kiinnittää huomiota itse etymologioihin. Uralilaisessa listassaan Sammallahti seuraa Janhusen (1981) näkemyksiä hyvin pitkälti, mutta ei kuitenkaan aivan täysin. Janhusen lista käsittää 124 vähintään kaksitavuista itsenäistä vartaloa (yhteensä 140 vartalosta on 11 yksitavuista ja viisi johdosta tai yhdyssanaa), kun taas Sammallahtel-

la niitä on mainittu 123. Näistä 121 on yhteistä, joten Janhusen hyväksymistä etymologioista Sammallahti on hylännyt kolme, mutta lisännyt kaksi uutta, nimittäin **iktå* (> sm. *ahtaa*) ja **peri* (samojedilais-ugrilainen 'kuori'-sana). Sammallahten hylkäämiä ovat puolestaan Janhusen (37) **tuktå* 'tuhto', (103) **åñi* 'suu' ja (117) **såd'ä*/**süd'ä* (?) 'sydän', jotka kaikki esiintyvät suomalais-ugrilaisessa listassa, eli hylkäys on koskenut samojedilaisista vastinetta. Ainakin viimeksi mainitun etymologian (sm. *sydän* ~ nen. *ceü*) hylkääminen saattaa kieltä jo ylitiökriittisyydestä, etenkin kun sanan rekonstruoidusta suomalais-ugrilaisesta asusta **südämi*/**sedmi* (s. 549) Sammallahti ei pääse yksiselitteisyyteen. Muita tapauksia, joissa kriteereitä saattaisi olla syytä höllentää, ovat esim. sm. *isä* ~ nen. *нися*, sm. *suoni* ~ nen. *тэ'*, sm. (*ete-* →) *etu* ~ nen. *нер*, unk. *tó* ~ nen. *mo* ~ sm. *suo* (sulka-sanan edestäkin voisi kysymysmerkin poistaa) ja sm. *elää* ~ erz. *ерямс*.

ALO RAUNIN katsaus uralilaisesta morfosyntaksista (s. 555–571) jää Sammallahten perusteellisuuden rinnalla pakotakin valjuksi. Vaikutelmaa ei paranna se, että Raun toistuvasti viittaa varsin vanhoihin ja ilmeisen vanhentuneisiin lähteisiin. Erityisesti Ravilan kantakielen rakennetta koskevat aikansa eläneet ajatukset ovat Raunin suosiossa. Kirjoitus jakaantuu lyhyisiin taivutuksen, sananjohdon ja syntaksin seikkoja esitteleviin jaksoihin. Niistä saa paljon tiedonsiruja, mutta vain vajavaisen kuvan aihepiirin kokonaisuudesta. Uralilaisien muotoainesten tarkastelu olisi ollut täsmällisempää, jos uusin äännehistorian tutkimus olisi tullut otetuksi huomioon. Korjataan yksi kielivirhe: nenetsin 'alta'-sananmuoto ei suinkaan ole »*nyld*» (s. 559) vaan — Raunin tavoin translitteroitaessa — *nylad* (= *nylad^p*).

Kontakteja

AULIS J. JOEN johdantoartikkeli (»Uralilaisen kieliyhteisön historiasta kiinnit-

täen erityistä huomiota itämerensuomeen», s. 575–595) kuuluu vain osittain kielikontaktien alaan, mutta luo kuitenkin tarpeelliset puitteet kontaktienkin käsittelylle. Artikkelin piiriin kuuluu (i) nyky-suomen juurten, (ii) kantakielistä periytyvän sanaston ja (iii) vanhan lainasanaston tarkastelu. Lukukokemuksena artikkeli on nautittava ja siitä saata-va tieto täsmällistä: itse asiassa germaanisista lainasanoista saa tästä monin verroin paremman ja yksityiskohtaisemman kuvan kuin varsinaisesti sitä teemaa käsittelevästä Sándor Rotin kirjoituksesta (vrt. tuonnempana).

SEPPO SUHONEN tekee tiiviin yhteenvedon balttilaisista lainasanoista (s. 596–615). Esityksen pääosa koostuu itämerensuomeen saatujen lainojen merkityksenmukaisesta ryhmittelystä, mikä ilman muuta onkin lukijaystävällinen ratkaisu. Lyhyesti käsitellään myös lainojen levi-ikkiä itämerensuomessa. Saamesta, mordvasta ja marista tunnetut balttilais-lainat luetellaan. Mordvan osalta tode-taan, että enää ei ole syytä olettaa sen saaneen balttilaista sanastoa itämerensuomen välityksellä. Suorien mordvalais-balttilaisten kontaktien puolesta puhuu se, että mordvassa tavataan sellaisiakin balttilaisia sanoja, jotka itämerensuo-mesta puuttuvat: tuleva tutkimus var-mastikin paljastaa niitä lisää, sillä mordvasta on balttilaisperäistä sanastoa toistaiseksi etsitty itämerensuomessa ta-vatun perusteella.

GYULA DÉCSYN slaavilaisvaikutteita koskeva kirjoitus (s. 616–637) poikkeaa sisällöltään täysin edellisestä. Varsinaisia lainasanoja ja muita konkreettisia kielikontaktien osoituksia käsitellään vain vähän. Sitä enemmän Décsy keskittyy pohtimaan slaavilaisia ja uralilaisia kie-liä puhuvien kansojen historiallisia suhteita. Ratkaisu – johon Décsyn on joh-tanut paitsi tutkijan oma suuntautumi-nen myös sivumäärän rajoitus – on si-nänsä kiintoisaa luettavaa, mutta itse kielikontaktien tutkimuksen kannalta ei kovin antoisaa.

KÁROLY RÉDEI esittelee vanhimmat

indoeurooppalaiset lainasanat (s. 638–664). Yleisluonteinen johdanto on onnis-tuneesti laadittu tutkimushistoriallisen katsauksen runkoon. Tätä seuraa tiivis, mutta perusteellinen etymologinen sana-luettelo, joka sisältää 42 etymologiaa. Lainasanatutkimus on tunnetusti yksi niitä aloja, jotka ovat viime vuosina ko-vasti edistyneet, ja siksi Rédein katsaus on paikoin ollut jo ilmestyessään van-hentunut. Etymologinen sanaluettelo on pysyvästi arvokas lähde, koska siihen Rédei on koonnut kaiken olennaisen ky-seisiä sanoja koskevan tiedon sekä urali-laiselta että indoeurooppalaiselta taholta. Luettelon pohjalta on helppo lähteä rakentamaan uusiakin näkemyksiä lai-nasuhteista. Yksi seikka, johon laina-sanatutkimuksessa yleisemminkin on syytä puuttua, koskee lainantajakieli-muotojen määrittelyä. Maailmassa on sellaisiakin kielihistorioitsijoita, jotka sallivat lainaetymologiat vain historialli-sista kielimuodoista, siis ei rekonstruo-i-duista kantakielistä. Tämä on taatusti ylikriittisyyttä; sen sijaan on kyllä vaadittava, että kielimuoto on edes rekonst-ruoitavissa. Vaatimus kohdistuu Rédeil-läkin taajaan toistuviin »esi-» ja »var-hais-» -kielimuotoihin kuten esiarjalai-seen ja varhaiskanta-arjalaiseen kieleen. Itse asiassa indoeurooppalaisen kanta-kielen ja kanta-arjan välille ei ole esittä-ä pätevää rekonstruktio-*tasoa*: jos lainasta ei ole todettavissa selviä arjalaisia tun-nusmerkkejä, olisi paras nimetä se yk-sinkertaisesti vain indoeurooppalaiseksi – muu on hämäystä. Sama pätee luon-nollisesti »esibalttilaisina» ja »esiger-maanisina» pidettyihin lainaetymolo-gioihin.

ÉVA KORENCHY käsittelee iranilaisten kielten vaikutusta ns. suomalais-ugrilai-siin kieliin (s. 665–681). Kirjoitus ja-kaantuu pitkähköön yleisjaksoon ja lo-pun sanaluetteloon. Käsitteilytapa on es-seemäinen, mutta informatiivinen: siinä kerrotaan vallankin iranistiikan alalta monia seikkoja, jotka eivät välttämättä kuulu uralistin perustietoihin. Lopun sanaluettelo ei hieman harmillisesti sisäl-

lä kielenaineksia ollenkaan, vaan pelkkiä merkityksiä varustettuina viittauksin Joen monografiaan (Joki 1973). Menetely on tietysti ymmärrettävä siinä valossa, että sanoja on noin 150: sivuluvun suhteen on taas törmätty rajoituksiin. Joen teoksen lisäksi aiheesta on olemassa Korenchyn oma obinugrilaisten kielten iranilaissanastoon keskittyvä teos (Korenchy 1972), ja näihin on yksityiskohtaisen tiedon tarvitsijan edelleen turvaututtava.

SÁNDOR ROTIN kirjoitus germaanolaisvaikutuksista (s. 682–705) on hienostunut hölynpölyä. Liikkeelle lähdetään kielen ilmiöiden yhteisyyden periaatteellisesta pohdinnasta ja periaatteellista pohdintaa on kaikki, mikä seuraakin. Lainaetymologioita esitetään runsaasti, mutta aivan irrallaan historiallisista yhteyksistään. Aineiston ainoa tehtävä onkin toimia Rotin ilmeisen oikullisten miellelyhtymien kuvastajina. Kirjoitus on täynnä joutavaa toistoa ja outoja ajatussiltoja. Kannattaa lukea vain varoittavana esimerkkinä – ellei sitten ole kiinnostunut vaikkapa sajaninsamojedien englantilaisperäisistä lainasanoista kuten *bifšteks* 'beefstake', *džinsi* 'jeans' tai *futbol* 'soccer'!

Teoksen toimittajan DENIS SINORIN omasta panoksesta on vaikea sanoa, onko se syvällistä pohdiskelua vai joutavaa pötyä. Hänen aiheensa on uralilaisuus-altailaisuuden olemus (s. 706–741). Aineisto on – tietysti, kun muutakaan ei ole – samaa vanhaa ja huteraa. Sinor tuntee altailaisen aineiston kiistämättömän hyvin, mutta ei silti pysty siihen perusteltuun johtopäätökseen, ettei ole olemassa edes altailaista kielikuntaa, saati uralilais-altailaista. Hän mainitsee kolme altailaista hypoteesia kritisoinutta tutkijaa, Clausonin, Doerferin ja Ščerbakin, mutta ei puolueellisesti käytä heidän tutkimuksiaan lähteinä – Ščerbakhan on viimeksi ratkaisevalla tavalla osoittanut altailaisen hypoteesin äännehistoriallisesti kestävämmäksi. Uralilaisia kieliä Sinor ei niinkään tunne ja kaikkein vähiten samojedikieliä. Silti

hän katsoo järkeväksi jakaa uralilaisen kielikunnan kahtia suomalais-ugrilaiseksi ja samojedilaiseksi kielikunnaksi, pitäen näitä samantasoisina yksikköinä kuin turkkilaista, mongolilaista ja tunguusilaista kielikuntaa. Hän pitää jopa uralilaista kieliyhteyttä yhtä epävarmana kuin altailaista. Näin hän kärjistää äärimmilleen virheellisen, mutta laajalle levinneen harhakäsityksen samojedin kyseenalaisesta sijasta uralilaisessa kielikunnassa.

Uralilais-altailaisuuden huuruisesta hämärästä päästään onneksi ANDRÁS RÓNA-TASIN esitellessä uralilaisten kieliryhmien turkkilaisvaikutteita (s. 742–780). Katsaus jakaantuu neljiä: turkkilais-samojedilaisiin, turkkilais-ugrilaisiin, turkkilais-permiläisiin ja turkkilais-volgalaisiin kontakteihin. Sekä itse etymologiat että kielikontaktien historiallinen tausta tulevat kaikkiaan hyvin selville. Kirjoitus on mitä ansiokkain, mikä perustuu kirjoittajan monipuoliseen asiantuntemukseen ja pätevään esitystapaan: ilman muuta teoksen parhaita jaksoja.

Tunguusilaisten kielten yhteydet uralilaisiin kieliin ovat itsessään olleet huomattavasti niukempia kuin turkkilaisten, eivätkä ne ole saaneet tarpeeksi tutkimuksenkaan huomiota. Tässä valossa on ymmärrettävää, että ISTVÁN FUTAKYN katsaus (s. 781–791) jää suppeaksi. Paikkansa tämäkin osuus teoksessa puolustaa, joskin on oletettavaa, että sen sisältö nopeasti vanhenee tai on jo vanhentunut. Toimitukselle voisi huomauttaa, että myös katsaus mongolilaiseen vaikutukseen olisi ollut paikallaan: Sajanin alueen samojedilaisista kielimuodoista erityisesti matorin itäinen päämurre karagassi on saanut huomattavasti burjaattilaisvaikutteita.

Jostakin syystä BO WICKMANIN uralilaisten kielten tutkimushistoria (s. 792–818) on pantu kielikontaktien osastoon, vaikka se olisi kuulunut yhdeksi teoksen alkuluvuista. Wickmanin ohella olisi tutkimushistorian kirjoittajaksi ollut luontevaa ajatella Korhosta, mutta ilmeisesti toimitus ajatteli olevan viisasta

Kirjallisuutta

laajentaa kirjoittajakuntaa. Wickmania ei voikaan moittia, sillä esitys on sujuva ja sivumäärään nähden vailla pahoja aukkoja.

Kokoavaa tarkastelua

Uralilaisten kielten käsikirja olisi nähdäkseni pitänyt rakentaa toisin. Kielikunnan kokonaisuutta esittelevän kirjan disposition tulee seurata kielikunnan omaa hierarkkista rakennetta mahdollisimman ikonisesti. Kustakin perustellusta haarasta tarvitaan oma artikkeli, samoin kustakin kielestä — vaikka niissä sitten joiltakin osin viitattaisiinkin koko haaraa käsittelevään artikkeliin. Synkronia ja diakronia voidaan aivan hyvin yhdistää samoihin kirjoituksiin, mikä säästää monilta toistoilta: useimmissa tapauksissa samat ihmiset ovat sekä kielihistorian että nykykielen parhaita tunteijoita. Toimittajalta on syytä vaatia mitä laajinta asiantuntemusta, ja hänen olisi myös käytettävä kokoomateoksen toimittajan valtuuksia esitystavan yhtenäistämiseksi.

Käsikirjassa on tietysti mieltä vain, jos sen avulla useissa tilanteissa vältetään turvautuminen moniin primaarilähteisiin. The Uralic languages -teos sisältää useita jaksoja, jotka täyttävät tämän vaatimuksen. Joidenkin artikkelien lukemisen sijasta tarttuu edelleen hana-kammin toiseen lähteeseen, esimerkiksi saapuvilla olevaan krestomatiaan, ja jos-sakin tapauksessa luettavaansa suorastaan kavahtaa. Onneksi hyvät ja kiinnostavat asiat jäävät ihmismielessä aina päällimmäisiksi. Ei tämä kirja lopulta pelkkä pettymys ollutkaan.

LÄHTEET

- COMRIE, BERNARD 1981: The languages of the Soviet Union. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAJDÚ, PÉTER 1968: Chrestomathia Samoiedica. Budapest: Tankönyvkiadó.
- JANHUNEN, JUHA 1977: Samojedischer Wortschatz: gemeinsamojedische Etymologien. Castrenianumin toimitteita 17; Hki.
- 1981: Uralilaisen kantakielen sanastoa. SUSA 77: 219–274.
- 1984: Problems in Nenets phonology. Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Hrsg. von Péter Hajdú und László Honti. Bibliotheca Uralica 7; Budapest, 19–28.
- 1989: Samojedin predestinatiivisen deklinaation alkuperästä. SUSA 82: 298–301.
- JOKI, AULIS J. 1973: Uralier und Indogermanen. SUST 151; Hki.
- KORENCHY, ÉVA 1972: Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KORHONEN, MIKKO 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Hki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KÜNNAP, AGO 1987: Põhjasamojeedi predestinatiivsest deklinatsioonist. SUSA 81: 209–220.
- SALMINEN, TAPANI 1990: Samoyedology in Finland 1985–1989: the glottal stop. Problems of Uralistics. Vol. I, II. Moscow: Institute of Scientific Information on Social Sciences, USSR Academy of Sciences. Vol. I, s. 216–237.
- SJÖGREN, JOH. ANDREAS 1861: Livische Grammatik nebst Sprachproben. Sankt-Peterburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

TAPANI SALMINEN